

Fojbe u fokusu historijsko-znanstvenog istraživanja

Davor Mandić, Fojbe – mit i stvarnost. Dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri / rujan – listopad 1943., Pula: Nova Istra, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2022, 559 str.

Istražiti određenu povijesnu temu te rezultate predložiti javnosti – u pravilu je veći izazov što je problem ili tema već „dobro poznata“. Takav je izazov stajao i pred Davorom Mandićem, hrvatskim povjesničarom, jednim od ponajboljih poznavatelja problematike ratne stvarnosti 20. stoljeća u Istri, posebno u aspektima rasvjetljavanja zamršenih odnosa vojnih vlasti prema civilnom stanovništvu tijekom Prvog i Drugog svjetskog rata. Njegova najnovija knjiga *Fojbe – mit i stvarnost. Dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri / rujan – listopad 1943.* objavljena je 2022. kao 100. svezak povijesne knjižnice nakladnika Nove Istre, Istarskog ogranka Društva hrvatskih književnika iz Pule.

U hrvatskoj historiografiji teme ljudskih ratnih žrtava još su uvijek bez premca po intenzitetu uloženi istraživački napori i političkog naboja koji izazovu u javnosti. Ova knjiga već i u samom naslovu neprikriveno ističe povijesni fakt, poznat pod nazivom fojbe, koji je već desetljećima predmet intenzivnog proučavanja i pisanja – vrlo često na ne posve primjeren i nedovoljno objektivan način – kako u hrvatskoj tako, možda čak i više, i u talijanskoj historiografiji. Riječ je o jednoj od najvećih trauma novije istarske povijesti koja je tijekom osam desetljeća trajanja (p)ostala mitom. Dakle, tema knjige posvećena je fenomenu fojbi – kraškim i boksitnim jamama, odnosno grobištima stradalnika nastalim tijekom 25 dana ustaničke vlasti u Istri nakon kapitulacije Italije 1943. Odnosi se to na dane u kojima je gotovo čitava istočna obala Jadrana, nakon kapitulacije fašističke Italije, doživjela slične dramatične i presudne izazove. Zbog specifične povijesti i lokalnih prilika, u tom se dramatičnom kolopletu osobito isticala Istra.

Autor je pojavu fojbi stavio u fokus historijsko-znanstvenog istraživanja kako bi je zbog njezine složenosti, tjeka vremenskog intervala, gledišta njezina položaja i ritma razvoja osvijetlio u povijesnom vremenu. Bez obzira na historiografske prinose o temi fojbi, činjenica je da je ovo osjetljivo pitanje iznjedrilo mnoštvo pristranih tekstova za koje bi se moglo reći da su pisani s ciljem zadovoljavanja jednostranih interesa, zbog čega se do sada nisu uspjeli približiti utvrđivanju znanstvene objektivnosti. Naprotiv, čini se da su se takvi tekstovi često namjerno iskrivljavali radi različitih, primarno političkih ciljeva.

Opsegom od 559 stranica i 977 opširnih bilježaka, potkrijepljenih golemom izvornom i objavljenom građom te tristotinjak naslova literature, djelo je impozantno samo po sebi te potvrđuje izniman autorov istraživački napor koji mu je omogućio da u dosadašnje kontroverze, prevladavajuće stereotipe i mitove unese red i načini preciznu sliku zgusnutih povijesnih zbivanja. U svojoj analizi, koja se temelji na uvažavanju različitih aspekata i okolnosti u kojima su se fojbe dogodile, autor je tragičnu epizodu novije istarske političke i ratne povijesti nastojao istrgnuti iz „sive“ zone hrvatske historiografije kako „pojavnost fojbi ne bi zauvijek ostala u granicama mita ovisnoga o političkim i inim opredjeljenjima pojedinog autora.“

Nakon uvodnog poglavlja „O fenomenu istarskih jama“, u kojemu je dao opširan komentar na dosadašnje historiografske prinose o spomenutoj temi, autor je zaključio

kako upravo zbog postojanja različitih „istina“ o zbivanjima u rujnu i listopadu 1943. raspravu treba započeti analizom i objašnjenjem onodobnih općih vojnih i političkih prilika i događaja koji su obilježili vrijeme u kojemu su se fojbe dogodile. To vrijeme, ističe Mandić, talijanski je tisak označio „simbolom stradanja Talijana“. Naime, Talijani su, prema tim tvrdnjama, bili žrtve u sukobu između civiliziranih potomaka stoljetne kulture i barbarskog slavenskog življa sklonog genocidnosti i uništavanju. Zbog toga su razina i oblici sukoba bili višestruki – politički, vojni, socijalni, nacionalni i kulturološki. Razaznaju se u obilježjima političkih i vojnih prilika uoči i nakon kapitulacije Italije, kad se na tim prostorima ustrojila ustanička vlast, a potom započela njemačka listopadska ofenziva i kad je do kraja 1943. Njemačka ustrojila administrativno-upravnu vlast u području Istre i Kvarnera pod nazivom Operativna zona Jadransko primorje.

U knjizi zatim slijede četiri opširna poglavlja: 1. „Političke i vojne prilike u rujnu i listopadu 1943. godine“; 2. „Ustanički vojni sudovi i fojbe“; 3. „Istra od listopada do prosinca 1943.“; 4. „Fojbe u kontekstu promidžbenih aktivnosti“. Slijede „Zaključna razmatranja“, „Prilozi“, „Izvori i literatura“, „Slikovni prilozi“, „Kazala“, „Popis kratica“ i drugi dijelovi znanstvenog aparata.

U knjizi autor raščlanjuje političke i vojne prilike u Istri u svim njihovim bitnim odrednicama, kao što je osnivanje Operativne zone Jadransko primorje, stav Nezavisne Države Hrvatske i planovi Trećeg Reicha prema Istri, preuzimanje vlasti od strane ustanika, Pazinske odluke, ustrojavanje ustaničke oružane sile, Katolička crkva i NOP, ustanici i talijanska oružana sila. Na temelju relevantnih izvora autor jasno i nepristrano analizira ciljeve i politiku svih aktera tijekom spomenutih zbivanja, ostavljajući pritom vrlo malo prostora domišljanju oko otvorenih pitanja osovinske politike, Pazinskih odluka ustaničke vlasti ili stava Katoličke crkve, dakle svih onih pitanja koja su godinama hranila povijesni revizionizam ove teme. Za ilustraciju, primjerice, u trenutku kapitulacije Italije, Mandić nedvosmisleno prikazuje licemjernu politiku NDH u kojoj Pavelić napušta dotadašnju politiku isticanja savezništva i vjernosti Italiji; štoviše, tvrdi da su Talijani okupacijom hrvatskih krajeva izvršili nasilje jer je velik dio hrvatske jadranske obale bio otrgnut od tijela Hrvatske, ali istodobno plan povratka hrvatskih krajeva nije podrazumijevao povrat cijele Istre, nego tek njezina manjeg istočnog dijela! Jednaka je tako bila opsjenarska politika tobožnjeg samostalnog odlučivanja NDH o preuzimanju građanske uprave u Kvarnerskom primorju, Gorskom kotaru, tadašnjoj Rijeci i Istri. U stvarnosti, ističe autor, događaji koji će uslijediti pokazali su da je inicijativa bila u rukama Nijemaca, a da je Pavelić sa svojim suradnicima radio samo ono što im je odredio njemački poslanik u Zagrebu – *SA-Obengruppenführer* Sigfried Kasche. Autor zaključuje kako sva nastojanja NDH da u državni teritorij uključi i istočnu Istru, Kastav, Rijeku, Bakar i otok Krk nisu ostvarena.

Kapitulacija Italije u rujnu 1943. izazvala je među hrvatskim i slovenskim stanovništvom u Istri opće oduševljenje, pokrenuto je masovno, dragovoljno pristupanje partizanskim jedinicama i formiranje ustaničkog antifašističkog pokreta koji je poništio sve državnopravne ugovore na osnovi kojih je Istra prethodno bila odvojena od matice domovine Hrvatske. Taj čin najbolje opisuje da projekt talijanizacije i fašizacije Istre nije uspio. Autor ističe da je u tim trenucima na hrvatskoj strani bilo i kontroverznih zbivanja koja se mogu protumačiti kao rezultat dugogodišnjih napetosti između pretežno talijanske većine u gradovima zapadne Istre i slavenske većine u središnjem ruralnom dijelu Istarskog poluotoka. Ne smije se zaboraviti da je talijanskim vlastima – podjednako

građansko-liberalnim (od 1918), kao i fašističkim (od 1922) – dugoročni cilj bilo potiskivanje, odnosno eliminiranje slavenske većine na poluotoku, a i politika talijanske vojske tijekom Drugoga svjetskog rata u cjelini se sastojala od primjene terora i sile. Stoga nije čudno da se hrvatski, odnosno slovenski nacionalni osjećaj, godinama potisnut, pretvorio u opći bunt. U nekoliko sljedećih dana, do 13. rujna 1943, oslobođena je cijela Istra, osim Pule, Fažane, Vodnjana i Brijunskoga otočja. Vrhovni organ vlasti NOP-a Istre – Okružni narodnooslobodilački odbor u Pazinu – 13. rujna 1943. izdaje Proglas o sjedinjenju Istre „s ostalom hrvatskom braćom“. Tjedan dana poslije, 20. rujna 1943, i ZAVNOH kao vrhovno tijelo NOP-a Hrvatske donosi odluku o priključenju hrvatske Istre, tadašnje Rijeke i svih drugih otuđenih krajeva Hrvatskoj.

Na temelju ustaničkih izvora – izvještaja Operativnog štaba za Istru, sjećanja sudionika događaja, talijanskog tiska i drugih dokumenata – detaljnim prikazom političkih i vojnih prilika Davor Mandić pruža nam jasnu sliku ključnih zbivanja koja su uslijedila nakon uspostave nove vlasti u Istri te, posljedično, pojave fojbi koje su u fokusu autorove analize u ovoj knjizi.

U pokušaju organiziranja svakodnevnog života stanovništva – trgovine, opskrbe, prometa, telefonskih veza, vlakova, gospodarstva i slično – uspostavljena su vojna zapovjedništva. Javnim oglasima ona pozivaju na red, disciplinu i suradnju te upozoravaju da će svaka kolaboracija s neprijateljem biti sankcionirana. Međutim, sve mjere koje je nova vlast poduzimala bilo je teško provesti u trenutku obnove fašističke stranke i poziva u pomoć njemačkim postrojbama. To je, smatra autor, bio glavni razlog da je nakon 15. rujna došlo do uhićenja istaknutih fašističkih prvaka u pokrajini. Prema prosudbi krivnje, nakon obavijesnih razgovora dio uhićenika pušta se kućama, druge oslobađaju na temelju intervencije istaknutih ustaničkih prvaka – svećenika ili biskupa, treće zadržavaju u pritvoru, a četvrte prosljeđuju Vojnome sudu Komande područja na daljnji postupak. Vojni sud Komande područja, sa sjedištem u Pazinu, na temelju istražnih radnji izriče presude i izvršava smrtnu kaznu. Određene presude na temelju svojih pravnih normi, ističe autor, izmicale su uobičajenim pravilima pozitivnog prava, što je u praksi značilo suđenje po kratkom postupku. Detaljno autorovo objašnjenje činjenica i okolnosti u kojima su nastale fojbe, čitatelja prirodno vode prema suglasju s autorovim zaključkom da se pravni sustav svake države ustrojava nakon njezina nastanka, a slijedom nastanka nove države povređuju se prava prethodne. Drugim riječima, svaka država najprije nastaje kao činjenica, a tek onda činjenica proizvodi pravne posljedice. Autor zaključuje kako se radilo o vremenu iskazivanja herojstva, ali i srozavanja ljudskih vrijednosti, vremenu zlobe, zavisti i mržnje, čije je izvorište bilo starije od toga rata. Napokon, radilo se o vremenu u kojemu je strah bio iznad svega drugoga. Odnos pojedinaca prema novoj vlasti, pripadnost fašističkoj stranci, kao i aktivnost u međuratnom razdoblju postajali su ključnim čimbenicima koji će odlučivati o životu i smrti uhićenika, bez obzira na njihovu nacionalnu i socijalnu pripadnost.

U kronološkom slijedu 25 dana ustaničke vlasti u Istri Davor Mandić temeljito rekonstruira nastavak dramatičnih zbivanja od listopada do prosinca 1943. Tada se na oslobođenom području odvijala njemačka ofenziva uz podršku talijanskih fašističkih snaga, što je, dakako, iznenadilo istarsko vojno i političko rukovodstvo. U prvih desetak dana listopada 1943. bile su razbijene i uništene partizanske postrojbe. Dakle, u završnoj fazi njemačke ofenzive ustaničke su vlasti procesuirale ili donosile odluke o likvidaciji manjeg broja uhićenika. Istodobno, više od četiri stotine uhićenika, smještenih u različitim

zatvorima, bit će oslobođeno nakon dolaska njemačkih okupacijskih snaga. Njemačke i talijanske obavještajno-sigurnosne službe vršile su ekshumaciju osoba koje su partizanski vojni sudovi osudili na smrtnu kaznu, pri čemu se, prema procjenama, samo nekoliko izvršenih pogubljenja moglo smatrati dvojbenima. Kad su njemačke i talijanske sigurnosno-obavještajne službe informirale javnost da se posmrtni ostaci stradalnika represije nalaze u istarskim kraškim i boksitnim jamama, potaknule su stvaranje mita o istarskim fojbama, a ustanički je pokret prikazan kao barbarski, bestijalan, komunistički i boljševički, točnije, kao pokret kojemu je jedini cilj uništiti sve što je talijansko na Istarskom poluotoku. Te fašističke promidžbene poruke i mit o fojbama ponovo će se aktualizirati krajem Drugoga svjetskog rata, postajući tako obrazac promidžbenih aktivnosti suprotstavljenih sila ne samo u razdoblju Hladnoga rata već i poslije, evoluirajući gotovo do danas priče o genocidnosti Slavena na talijanskim istočnim granicama.

Kao što se može vidjeti, i u mozaiku istarske povijesti značajnu kockicu čini Drugi svjetski rat, a time i njegove demografske posljedice. No, unatoč istraživačkim mogućnostima za dobivanje egzaktnih podataka koje pruža demografska statistika, u problem realnog broja žrtava rata nebrojeno se puta do sada umiješala politika pa se žrtvama manipuliralo, one su se umanjivale ili uvećavale, često su postajale alat ideoloških prijevora. U ovoj knjizi autor je osobito brižljivo dokumentirano uklonio dosadašnje kontroverze oko problema istarskih fojbi – nastalih bilo iz neznanja, nesnalaženja ili namjerne manipulacije koje su išle za tim da se u talijanskoj javnosti prihvati teza o izvršenom genocidu nad talijanskim stanovništvom u Istri. Davor Mandić u ovom je djelu utvrdio broj žrtava likvidiranih u jamama u realno najvećem mogućem stupnju. Otkrio je da su talijanski radovi s tematikom istarskih jama u najvećem broju znanstveno neutemeljeni te da u sebi nose prepoznatljivu ideološko-promidžbenu podlogu. Istaknuo je da su emocionalni naboj dodatno pojačale okolnosti nastale okončanjem rata i ljudskim pražnjenjem istarskoga prostora u hladnoratovskim političkim prilikama te da je zbog svega toga bila onemogućena svaka ozbiljnija rasprava. Pritom ni hrvatska historiografija nije bila lišena ideologije i odsutnosti primjene znanstvene metodologije pri utvrđivanju broja žrtava. Svaka je strana vidjela samo svoje stradalnike i žrtve i tuđe zločine, zaboravljajući žrtve i stradanja druge strane.

Istraživanje na temelju dostupnih podataka pokazalo je da je u razdoblju od sredine listopada 1943. do kraja travnja 1944. iz boksitnih i kraških jama na području Istre, uključujući i liburnijski dio, ekshumiran 271 stradalnik, osuđen na temelju odluke Vojnoga suda na kaznu smrti. U knjizi autor otvoreno i nepristrano analizira istarske jame u kontekstu kronologije promidžbenog rata, gdje je nastojao vremenski osvijetliti saznanja o broju stradalnika. Unatoč svemu, naglašava kako se ne može osporiti činjenica da je u vremenu nastanka jama bilo i kriminalnih radnji pojedinaca te osobnih obračuna. Stoga ističe da i odgovornost za takve radnje treba biti pojedinačna, a ne kolektivna.

Za autoricu ovoga prikaza (kojoj je i inače istraživački bliska problematika stanovništva, točnije, povijesna demografija), Prilozi (356-445) su najvredniji dio ove knjige. Autor je na temelju brojne arhivske građe i drugih izvora, metodom osobne identifikacije, izradio popis stvarnih ljudskih gubitaka u Istri od kapitulacije Italije do njemačke ofenzive u listopadu 1943, dakle, popisane su sve osobe stradale u oružanom sukobu, strijeljane, žrtve bombardiranja i terora tijekom tih dvadeset i pet dana. Popisi precizno raščlanjuju pojedine segmente ratnih zbivanja na temelju kojih je autor izradio kontingente žrtava te ih tako izvukao iz anonimnosti i učinio vidljivima. Svaka stradala osoba, gdje god je bilo moguće, navedena je imenom i prezimenom, imenom oca ili majke, godinom i mjestom

rođenja. Također, naveden je lokalitet, način i datum stradanja. Kod nekih kontingenata stradalih osoba navedena su i druga obilježja, primjerice, zanimanje ili bračni status.

Navedeni popis, a time i knjiga u cjelini, otkriva svu tragičnost i besmisao rata u kojemu se vidi da su u Istri u najvećem broju kontingenti mladog stanovništva bili ratne žrtve. Također, popis pokazuje da su žrtve bile na svakoj od suprotstavljenih strana. Na kraju, posve je ispravno složiti se sa zaključkom samog autora „kako svi stradalnici i žrtve, bez obzira na to kojoj suprotstavljenoj strani pripadali, imaju pravo na sjećanje.“

Božena Vranješ-Šoljan

Pogled u mikrokozmos navijača „Građanskog“

Ivica Šute, Kibici „Purgera“. Fenomen „Građanski“ i njegovi kibici: između masovne zabave, strasti i svjetonazora u međuratnome Zagrebu, Zagreb: FF press, 2023, 397 str.

Kada se ljude pita što je nogomet, neki će sigurno odgovoriti da se radi o „najvažnijoj sporednoj stvari na svijetu“. Je li to baš tako ili ne, na svakome je da zasebno procijeni, no sigurno je da se radi o sportu koji je u svakoj državi ostavio određen trag te ga još uvijek ostavlja. U povijesnoj znanosti teme iz povijesti sporta populariziraju se u Hrvatskoj te često zalaze u sferu interdisciplinarnosti zbog svoje kompleksnosti kada je u pitanju poveznica između nogometa i društva. Tome svjedoče djela kao što su, primjerice, *Nogomet i politika u Jugoslaviji* autora Richarda Millsa ili, recimo, *Dinamo – to smo mi!* autora Gorana Pavla Šanteka. Ipak, do sada je nedostajalo, prvenstveno, historiografsko djelo koje bi nam detaljno prikazalo složenost navijačke, tj. kibičke kulture u nekom razdoblju. Upravo je zato povjesničar Ivica Šute svojom knjigom *Kibici „Purgera“* hrvatskoj historiografiji donio nešto novo jer prvi put imamo priliku pročitati više o kibicima zagrebačkog nogometnog kluba „Građanskog“ te istovremeno jasno sagledati sliku jednog drugačijeg, međuratnog i kibičkog Zagreba, koji je do sada, nažalost, bio na marginama.

Knjiga *Kibici „Purgera“* sastoji se od: uvoda, sedam poglavlja u kojima se osim teksta nalaze i prilozi koji prate tekst, popisa izvora i literature te zahvale. Slikovni su prilozi fotografije ili crteži sa stadiona na kojima su prikazani kibici ili nogometaši, ali i karikature koje se tiču određene nogometne teme. Takvi prikazi bili su često u medijima međuratnog razdoblja. Kao prilozi, u knjizi se mogu pronaći i određene navijačke rime i pjesme.

U prvom poglavlju knjige, *Dobro došli među zagrebačke kibice* (16-61), Ivica Šute se većim dijelom fokusira na približavanje teme čitatelju spominjući nekoliko djela koja obrađuju navijačke i nogometne teme, a posebno mjesto kao svjedoku ondašnjih međuratnih dana koji je za sobom ostavio određene pisane izvore daje nogometašu i sportskom novinaru Emilu Perški koji je bio ljubitelj kibica „Građanskog“ i pratio ih kako bi se s njima družio te o njima pisao. Također, ovdje je istaknuto kolika je zapravo bila popularnost nogometa u gradu te da je modernizacija Zagreba pratila i nogomet, za što je

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

55

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2023.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 55, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Marijan Premović (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d.

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*